

др Милутин Р. Буричић,
адвокат у пензији из Пећи

МЕХАНИЗАМ РОПСТВА У АРБАНАШКОЈ БЕСИ

Готово је непознато да арбанашка беса садржи механизам за настајак патријархалног и дужничког ропства, да се из ње, на једној страни, грана моћ господара куће, одакле настаје патријархално ропство, а на другој — чување бесе, што у себи садржи изгледе за западање у дужничко ропство. Будући да су установе сличне беси постојале и код других народа на датом степену развитка, излагање односа између бесе и ропства може бити занимљиво као схема кроз коју се могу сагледати механизми основних правних усанова у робовласничким и раним феудалним друштвима. Беса садржи робовласнички правно-социјални механизам иманентан моћи господара куће и чувара бесе. Заједничка основица им је слична римској установи *sponsio*. Можда арбанашка истраживања попуњавају празнине настале интерполацијама у раним римским изворима пре Јустинијанове кодификације, као и у правно-историјским изворима других старих народа, чији су извори нестали или озбиљно оштећени.

Кључне речи: Беса. — Слобода. — Дуг. — Залог. — Ропство.

За правну историју је занимљиво изложити однос арбанашке бесе и ропства. Беса се упоређује са установом *fides* код Римљана, а зна се да је и у старом Риму постојало ропство. Код нас се, још и данас, код албанских сељака на Косову и Метохији може срести и беса и ропство. Зато је занимљиво указати на њихов међусобни однос. Успех у том покушају могао би методолошки помоћи да се објасни однос између *fides* и ропства. Непосредно посматрање и анализа механизма старих института могу допунити њихове друге изворе и научну празнину.

Код Албанаца на Косову и Метохији може се из анализе бесе издвојити механизам западања у патријархално ропство, у дужничко ропство и видети однос између ова два механизма. Изложићемо их тим редом.

Беса у кући и патријархално ропство

Код Албанаца на селу још постоје трагови патријархалног ропства које потиче из бесе у кући. О беси у кући већ је писано и овде нема потребе да се понавља (1). Углавном, беса се састоји од моћи (алб.

(1) М. Р. Буричић, *Још један прилог проучавању арбанашке бесе*, „Анали Правног факултета у Београду“ бр. 5/1989, стр. 555—556.

fuqia, слично римском *patria potestas*) господара куће (алб. *i zoti të shtëpisë*, слично римском *paterfamilias*), коју овај има над члановима своје фамилије, или, како албански сељаци кажу, — *робљем*. Та моћ је *неограничена* и у погледу располагања имовином и у погледу располагања животима укућана. Права која из те моћи проистичу су апсолутна (*usus, fractus, abusus*). То ће рећи да господар може располагати животима свога робља као стварима. Под појмом *abusus* подразумева се и право господара да убије свога роба. Додуше, он то чини само изузетно — кад га жртвује за унапређење фамилије. Како господар води фамилију и кућу изложено је у мом раду *Господар куће код Албанаца* (2). Зато овде неће бити понављано. Иначе, господар куће употребљава и искориштава своје робље за повећање фамилије и стицање имовинских добара. Нека жене рађају децу, а мушкарци привређују и ратују.

За овај прилог је занимљиво какав је однос између бесе и патријархалног ропства. Ту се на првом месту утврђује на који начин се ствара беса између господара куће и мушких укућана. У многољудним фамилијама прво се везује беса између мужа и жене. Пре прве брачне ноћи, муж тражи бесу од жене да ће му бити верна и потчињена, да му неће подметнути наследника. Тако муж стиче поуздање да ће све потомство бити његово. Иначе, веће мушкарца бира господара куће и сазива збор свих укућана којима саопштава: „Ово је наш господар куће и њега морамо слушати као Бога“. Укућани се са тиме увек сложе. То је прва стипулација између укућана и господара куће. Господар куће постаје *сведржитељ*, „*бог*“ куће. Као такав има право на *usus, fractus i abusus* укућана. — После тога се везује друга стипулација. Господар куће излази пред братственичко-племенску или сеоску скупштину и саопштава да је он „*бог*“ куће. Тиме преузима одговорност (сл. римском *sponsio*) за дисциплиновано, савесно и поштено понашање свога робља, чију заштиту преузима. Та одговорност и заштита делује *према свима* (*erga omnes*).

Веће мушкараца је проглашењем „бога“ куће zaloжило своје *животе* да ће поштовати вољу свога господара. А господар куће је пред племенском јавношћу *заложио свој живот* и имовину (укључив и робље) да ће фамилија бити дисциплинована, савесна и поштена. Тако се за сваку кућу, за сваку фамилију зна одговорно лице — „бог“ куће коме се трећа лица имају обраћати у циљу трговине, издавања злочинаца, наплате уговорних и деликтних потраживања итд. Захваљујући залагању својих живота „богу“ куће — господару, укућани му се покоравали као Богу. А захваљујући чињеници да је за њих zaloжио свој живот *erga omnes*, господар куће поступа према њима као Бог — *сведржитељ*. Тако је у принципу, иако се под власт господара куће може доспети рођењем и женидбом.

Испод *fuqia* господара куће може се изаћи смрћу, отпустом жене уз право на преудају и еманципацијом мушке особе. Мушке особе могу се еманциповати делимично и потпуно. Делимична еманципација настаје кад мушка особа дорасте за ношење оружја. Онда већ може располагати својим оружјем. Потпуна еманципација настаје *деобом куће*, када подељене фамилије бирају новог господара. Други случај потпуне еманципације је кад господар одлучи да своју *fuqia* пренесе на другог

(2) Црногорска академија наука и умјетности, „Гласник Одељења друштвених наука“, књига 3, Титоград 1981, стр. 127—173.

господара, тј. када мора да изда кривца ради освете, што је данас само теоретска могућност.

Дакле, у оржи *fuqia* господара куће је залагање живота — јамство животима. Из те *fuqia* јавља се патријархално ропство. Ту свако види свој интерес. Патријархално робље слуша господара као Бога, јер служи *свог* (слично римском *sui*) господара. Господар куће командује укућанима као Бог јер је заложни живот за њих, командује *својима* (опет римско *sui*), а физички не ради. Ако не би било тако, фамилију би разграбили странци и подвели је под *fuqia* других господара — туђина. Отуда је боље робовати *своме* него туђину.

Fuqia, дакле, није циљ, већ средство у функцији везивања бесе између робља и господара по *вертикали*, да би господар куће могао даље — и по вертикали и по хоризонтални — везивати бесу са фисом (племе) и иноплеменцима.

Чување бесе и дужничко ропство

О беси и дужничком ропству већ сам нешто писао (3). Утврђено је да код Алабанаца не постоји видљиво дужничко ропство, али да у беси постоји механизам који може одвести у дужничко ропство. Овде ће нешто морати да се понови да би се одговорило постављеној теми и, најзад, указало на сличности и разлике механизма из којих настају патријархално и дужничко ропство.

За механизам дужничког ропства је карактеристично да настаје из бесе, која се везује *хоризонтално* између господара кућа (или по њиховом овлашћењу) посредством чувара бесе. Ту је она линија: поверилац — чувар бесе — дужник и обратно. Правна установа која везује повериоца, дужника и чувара бесе је лично јамство, које се код Албанаца назива *dorzonja* (*dorë* — рука, *zënë* — ухваћен) што подсећа на *mancipatio* у римском праву. Лични јамац је сличан *fideiussor-ë* код Римљана и *држану* код Словена. Зове се чувар бесе — *дорзон*. Беса је сакрални пакт о заштити и одговорности (4).

Према саопштењу свих известилаца анкетираних на Косову и Метохији, до бесе се долази уз закључење уговора између повериоца и дужника. Уговор закључују господари кућа, који имају *fuqia* над својим патријархалним робљем и имовином куће. Тада право повериоца треба заштитити, а обавезу дужника учинити *апсолутио* изнудљивом, без помоћи икаквог државног механизма. Зато господари кућа уговарају ко ће одржавати поуздање између њих, тј. ко ће сакрално јамчити и чувати бесу међу њима. Дужник налази чувара бесе у кога поверилац има поверење.

Пакт о чувању бесе закључује се *залагањем живота* помоћу две стипулације. Првом стипулацијом дужник се јавно, најмање пред једним сведоком, залаже да ће испунити обавезу према повериоцу. Та стипулација је сакралне нарави зато што дужник залаже свој живот за обавезу и даје овлашћење чувару бесе да га може *убити* за случај вероломства, чиме залаже и ова стварна и лична права (*usus, fructus, abusus*). То је важно истаћи јер је ту највидљивији траг механизма роп-

(3) Беса и дужничко ропство, „Анали Правног факултета у Београду“, број 2/1985, стр. 261—263.

(4) М. Р. Буричић, *Чувари бесе*, САНУ, Посебна издања, Одељење друштвених наука, књ. 83, Београд 1979, стр. 1—179.

ства. Тако чувар бесе добија у „руку“ дужника. — Другом стипулацијом чувар бесе јавно залаже свој живот повериоцу, апсолутно јамчећи за његово потраживање према дужнику. То значи да ће обавеза бити испуњена или дужник убијен. — Отуда у случају да сам исплати потраживање, чувар бесе има право да као регресни поверилац, који има у „руци“ дужника, врши над њим што хоће — *usus, fructus*, чак и *abusus*, тј. убиство у случају непоправљивог вероломства. Ту се господари кућа играју животима, где се може изгубити не само *fugia* над робљем већ и глава.

Ако дужник одбија да изврши престаацију, а изврши је чувар бесе из своје имовине, ослобођена је личност чувара бесе из „руке“ повериоца, али је зато остала у залози личност дужника у „руци“ чувара бесе. Дужник постаје регресни дужник, а чувар бесе регресни поверилац. Имајући право на *usu, fructus* и *abusus* личности регресног дужника, чувару бесе остаје да бира хоће ли убити регресног дужника, наплатити дуг из његове имовине или га принудити на робовски рад — „да плаћа знојем“. У овом последњем случају господар куће губи статус слободног човека јер му је наметнута *fugia* регресног повериоца. Регресном повериоцу имовинских тражбина не исплати се убити сиромашног дужника. Корисније га је принудити да робовски ради за отплату дуга, што у натуралној привреди може трајати годинама. Ако регресни дужник не пристаје, регресни поверилац као чувар бесе може га *убити*.

И поред тог механизма, дужничко ропство није могло да овлада код Албанаца нити да их уведе у робовласничко друштвено уређење. Родовско-племенска солидарност имала је одлучујући утицај на односе између чувара бесе и родовских дужника. Регресне дужнике су откупљивале родовске заједнице, којима су касније отплаћивали дуг више ратовањем и пљачком него радом. У том правцу постоји извесна зависност између откупљених регресних дужника и њихових заједница. (Узгредно се може напоменути да наука зна да Албанци нису прошли кроз робовласнички поредак а да су Илири живели у робовласништву за време Теуте и Генција, својих владара. Отуда нелогичност у повезивању порекла Албанаца с Илирима. По дорзонији (*dordhoni*) етимолошки би били ближи Дарданима. Но то је друга тема, која нас овде не интересује.

Из изложеног се види да је дорзонија у функцији чувања бесе по хоризонталу, да делује *inter partes*. Ако не би било тако, изостао би правни саобраћај у односима међу господарима кућа. Њихова *fugia* би била немоћна да реши основни проблем друштва — саобраћај изван куће, нарочито крвне освете.

Однос између *fugia* и *dorzonia*

На првом месту се може говорити о сличностима. Сличности су формалне и материјалне.

Формална сличност између *fugia* и *dorzonia* је у томе што обе настају помоћу две стипулације. Господару куће даје *свемоћ* (*fugia*) веће мушкараца, које он узима као залог у своју „руку“, да би затим заложно себе братственичко-племенској скупштини и свима који би имали какав однос са његовим робљем. Исто тако, чувар бесе добија у

залог живот дужника као јамство на основу којег залаже свој живот повериоцу. Дакле и *fuqia* и *dorzonia* потичу из две стипулације што подсећа на стари римски *sponsio*.

Садржајна сличност је у томе што оба ова механизма доводе до *залагања живота*. Веће мушкараца залаже живот господару кеће, а овај братственичкој скупштини, дужник — чувару бесе, а овај повериоцу. То чување бесе даје и *fuqia*-и и *dorzonia*-и апсолутни карактер (*usus, fructus i abusus*).

Разлика између *fuqia* и *dorzonia* била би углавном у следећем:

Fuqia као моћ господара куће ствара бесу по *вертикали* у односу између господара куће и чељади. Отуда настаје патријархално ропство, у коме су чељад *робови своје* (римско *sui*) *господару*, који их штити према странцима. Та *fuqia* има трајни карактер, најчешће до краја живота.

Dorzonia је моћ коју чувар бесе има по *хоризонтали*. Она траје до гашења облигационог односа, код умира крви до заборава. Она штити странце једне према другима, али може резултирати и дужничким ропством, у коме један господар куће са својим робљем и имовином пада под *fuqia* странца — тућинца са којим не живи у истој кући.

Закључак

Тако је изложена јединствена схема арбанашког механизма ропства садржаног у беси. Утврђено је да је ропство *иманентно* беси. Патријархалну слободу коју даје беса негира претња ропством.

Ако би се овај архаични систем пројцицирао на древна права старих народа онда би се старо римско и породично право могло повезати у јединствен систем везан установом *fides* и ропства. У *fides* би била уклопљена, на једној страни, *patria potestas*, помоћу које би *paterfamilia* био *сведржитељ* своје фамилије — овог патријархалног робља. На другој страни, по хоризонтали би се пружала установа *praestare*, која би стварала *fides* међу иноплеменицима, међу разним трибусима. Из ње би извирало дужничко ропство. Формална основа *patriae potestatis* и установе *praestare* били би *sponsio* (слична јелпнском *spitho*). Друштвене последице би биле противуречне: претња патријархалном робљу да ће пасти под *patria potestas* странца уз истовремену његову заштиту од *sui*, као и претња регресним дужницима да ће пасти у дужничко ропство за случај непоштовања *fides*. Слично је могло бити и код старих Јелина, а касније и код Словена уз велике модификације *вјере* утицајима хришћанства.

Тек уклањањем многобројних сведржитеља — „богова кућа“, *paterfamiliasa*, дорзена, тачније *укидањем многобоштва* и престанком залагања животога, могло је доћи до оних правних установа насталих тзв. рецепцијом римског права. Али тада су већ постојале велике религије и државе које су себи резервисале право на заштиту и кажњавање мушкараца и жена.

(Примљено 31. 12. 1989)

Dr Milutin R. Djuričić
Retired Attorney-at-Law, Peć

THE MECHANISM OF SLAVERY IN ALBANIAN „BESA”

Summary

It is almost unknown that Albanian „besa” (a kind of word of honour in customary law) contains a mechanism for creation of a patriarchal and debtor's slavery. At one hand, it is the origin of the power of house master, leading to patriarchal slavery and, at the other, of the preservation of this „word”, containing prospects for coming down into slavery due to debt. Since there were institutions similar to the above at other people, too, at some stage of their development, it is interesting to consider these relations in order to find out the mechanisms of basic legal institutes in the slavery and subsequent feudal societies. The institute of „besa” includes all the above elements, concentrated in the power of house master. Their common basis is similar to Roman law institute of *sponsio*. It could be possible that Albanian studies in the above respect fill in the gaps taking place in interpolations in early Roman sources, prior to Justinian's codification, as well as in legal-historical sources of other ancient peoples which are rather incomplete.

Key Words: „Besa” (Word of Honour). — Freedom. — Debt. — Pledge. — Slavery.

dr Milutin R. Đuričić
Avocat à la retraite de Peć

LE MÉCANISME DE LA SERVITUDE DANS LA BESA ALBANAISE

Résumé

Il est pratiquement inconnu que la besa albanaise contient des éléments pour la création de la servitude patriarcale et de débiteur, qu'elle est, d'une part à l'origine du pouvoir du maître de la maison, d'où la servitude patriarcale, et que de l'autre, l'obligation d'honorer la besa contient des chances pour se retrouver dans la position de servitude de débiteur. Etant donné que des institutions semblables à la besa existaient chez d'autres peuples aussi, à un stade déterminé de développement, l'étude du rapport entre la besa et la servitude peut être intéressante dans la mesure où elle permet de comprendre les mécanismes des principales institutions juridiques dans les sociétés d'esclavage et dans les premières sociétés féodales. La besa contient le mécanisme juridique et social de la société à esclavage imminent à la puissance du maître de la maison et du dépositaire de la besa. Leur base commune est semblable à l'institution romaine de *sponsio*. Les recherches albanaises comblent peut-être des lacunes créées dans les interpolations dans les premières sources romaines avant la codification de Justinien, et aussi des lacunes dans les sources juridiques et historiques des autres peuples anciens, sources qui sont disparues ou bien sérieusement endommagées.

Mots clé: La Bessa. — La liberté. — La dette. — La garantie. — La servitude. —